Социолошки преглед, vol. XXXIX (2005), no. 4, стр. 461–496

МОНОГРАФСКЕ СТУДИЈЕ

Слободан Вуковић
Институт друштвених наука
Београд

UDK: 316.4.053 + 341.218
Оригиналан научни рад
Примљен: 16. 01. 2006.

”СТРАТЕГИЈА” ЛАЖНОГ МИРА У КУЋИ
(Економски односи између региона у Краљевини Југославији)

У раду се расправља о економским односима између региона или историјских покрајина Краљевине Југославије, с посебним нагласком на период непосредно након уједињења. Резултати истраживања, супротно уобичајеном становишту изложеном у пропагандно-партијским текстовима, говоре да су се северозападни региони Краљевине разивли, након уједињења на рачун југоисточних. Ту предност су стекли у првом петогодишту, када је српска политичка елита била заокупљена уједињењем и хармонизацијом политичких и економских односа у земљи. Она је стечена, пре свега, захваљујући замени безвредних аустријских круна за динаре и захваљујући инфлаторној коњунктури. У том првом петогодишту, на Словенију, Хрватску и Славонију отпадало је три петине укупних инвестиција у индустрији Краљевине. Истовремено, централна влада је завелаи велике царине за индустријске производе, а паралелно с тим наметнула извозне царине за пољопривредне производе и тако је, путем маказа цена, дошло до преливања дохотка из пољопривреде у индустрију, односно из мање развијених у развијене регионе.

Кључне речи: *економија, економска политика, региони, развој, уједињење, пропаганда, Југославија, Србија.*

Увод

У раду се испитује хипотеза, која је прихваћена, у знатној мери, поред политичке реторике, и у ”научној” књижевности, да су северозападни региони, касније републике Словенија и Хрватска, економски искоришћавани од стране југоисточних. Такође ћемо испитати и другу хипотезу, која је у директној вези с првом, колико су ти региони у Краљевини били депривилеговани што је тврђено у пропагандној реторици на северозападу. У ту сврху користићемо се оскудном емпиријском грађом. Посебан проблем је уочавање да су та политичко-економска збивања у великој мери одредила каракрер потоњих.

Пре излагања кључних економских односа у Краљевини Југославији, неопходно је у грубим цртама изложити шта се све дешавало на политичком плану, будући да се то, у великој мери, међусобно условљава. У ту сврху је,

непосредно након уједињења, у Словенији, а посебно у Хрватској, настављена стара, нешто измењена, антисрпска пропагандна реторика словеначких клерикалаца, хрватских праваша и Радићеве Хрватске републиканске сељачке странке. Та пропаганда, као што смо видели,[1] била је најжешћа пред почетак и за време Првог светског рата. Сада се од стране “нове” политичке елите, усред појачане пропаганде, прво дискретно, а касније најдиректније, почиње стварати слика у сопственој јавности, да ова два региона[2] искоришћава ”хегемонистички” Београд, односно Србија. Антисрпска пропаганда била је посебно жестока у Хрватској, а почиње и пре формалног чина уједињења. А одмах након уједињења појачава се од стране незадовољног хрватског грађанства, аустрофила и мађарона. Други разлог ове пропаганде био је хомогенизовање Хрвата и заузимање што повољније позиције у бирачком телу. По старој Старчевићевој матрици, посебно се истицао Радићев лист *Слободан дом*,[3] а затим *Хрватска слога*, која је излазила у Сарајеву, *Хрват*, орган Хрватске заједнице и *Јутарњи лист* из Загреба (сви под индиректном контролом Стјепана Радића[4]). *Слободан дом* био је пун написа не само о наводном пљачкању Хрватске него и оних као што су: ”Хрватску Ријеку нико није бранио” (иако је преговоре око статуса Ријеке водио тадашњи министар иностраних послова Хрват Анте Трумбић), ”Сељаци једва чекају рата, али на Србију... ”, а кад је реч о Србима у Хрватској: ”Ви сте само влахи, а не Срби”, ако Радић буде осуђен (реч је о покретању поступка против њега за антидржавну делатност), тада ће ”Срби сви морат бјежати из Хрватске ван”, ”Ви кукавице, вуцибатине, живите у Хрватској и још је хоћете продати”, и слично.[5]

Како је време пролазило та пропагандна прича прво о нелојалним Србима (најчешће су називани Власима) у Хрватској а затим о примитивним Србима у Србији и хегемонистичком и експлоататорском Београду, била је све жешћа. Да би се јавно мњење што више запалило, у *Слободном дому* објављују се писма читалаца, на првој страни, претежно антисрпског садржаја. Писма из Пећи, Призрена и Приштине вођена су као ”Писма из Албаније”! На страницама *Слободног дома* објављују се текстови у којима се вређају политички представници Срба у Хрватској и Србије. Тако је, на пример, Никола Пашић постао ”страга коза с 'брадом'”, а Светозар Прибићевић ”батинаш” и ”циганин”.[6]

---

[1] Презентирани чланак је одломак једног већег рада који се ради у оквиру пројекта 149020 Министарства науке и заштите животне средине Републике Србије.

[2] Разлику између термина *регион*, *регија* и *рејон* види у: Ocić, Č., 2003, *Uvod u regionomiku*, Znamen, Beograd, str. 14–15.

[3] Станковић, Ђ. Ђ., 1995, *Никола Пашић и Хрвати*, стр. 43−80.

[4] Avramovski, Ž., 1986, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, knj. I, Arhiv Jugoslavije – Globus, Beograd – Zagreb, str. 124.

[5] Станковић, Ђ. Ђ., 1995, стр. 48.

[6] Станковић, Ђ. Ђ., 1995, *Никола Пашић и Хрвати*, стр. 46−48.

У Загребу се Београд константно оптужује да су Хрвати у новој држави депривилеговани. То се уклапа у антијугословенски став, који су прихватиле не само политичке елите и већина националних странка у Словенији и Хрватској него и, о чему ће бити речи на другом месту, Комунистичка партија Југославије, готово од самог њеног формирања.[7]

Бројне економске чињенице и учешће Хрвата и Словенаца у виталним државним службама, сви су изгледи, говоре сасвим супротно. Пре би се, али најблаже, могло рећи да су североисточне републике и те како профитирале од свог „боравка" у Југославији и да су само захваљујући томе имале такав индустријски развој и културни напредак. (Хрватска је два пута, а Словенија једном, захваљујући том боравку, преведена из поражене на победничку страну – то значи: опроштено им је плаћање ратне штете.) Да не говоримо о томе да су на рачун тог уједињења касније добиле и државе. То, између осталог, признаје Љубо Сирц када, без имало увијања, каже да је Словенији улазак у Југославију донео велико благостање.[8]

На самом почетку овог излагања, неопходно је имати у виду да је Србија у току Првог светског рата била обезглављена и претрпела велика разарања. И то што је имала од индустрије и инфраструктуре у великој мери је било уништено, што због ратних разарања а што због пљачке окупатора – Немаца, Аустријанаца, Мађара, Хрвата и Бугара. (Хрватима су посебно биле занимљиве лабораторије Београдског универзитета.) Неопходно је, такође, истаћи да је током ратних операција, глади и болести, изазваних ратом, поред културне и научне елите, страдала и стручна радна снага. Привредни живот у читавој тадашњој Србији, изузев пољопривреде, и то на најнижем натуралном нивоу, готово да је био замро и његова обнова споро је ишла због великих ратних губитака, с једне, и тужакања, опструкције, сталних захтева са северозапада земље и заузетости српске елите око уједињења и конституисања државе, с друге стране.

Најкраће речено: по попису предузећа из 1916, на аустро-угарском окупационом подручју (од Саве и Дрине до Велике Мораве) онеспособљено је 58% индустријских предузећа. Занати су изгубили половину свог инвентара.[9] Го-

[7] Утицај Комунистичке партије након Другог светског рата био је одлучујући. Она је ту антисрпску причу прво причала по налогу Коминтерне, да би је убрзо у потпуности усвојила. Догађаји на терену, односно покољ Срба у Независној Држави Хрватској за време Другог светског рата, говоре у којој се мери та прича била примила не само међу елитама него и међу становништвом, а посебно код Хрвата и муслимана. Словенија је у току Другог светског рата, за разлику од Хрватске, била подељена између Немачке и Италије. Зато је та прича у то време привремено била утихнула, односно због сопствених интереса гурнута у страну.

[8] Sirc, LJ., 2002, "Ništa bez vlasti" (intervju), *Ekonomist*, br. 132, str. 46.

[9] Vučo, N., 1968, *Agrarna kriza u Jugoslaviji 1930-1934*, Prosveta, Beograd, str. 2.

тово да је идентично било и на бугарском окупационом подручју,[10] где су руднике експлоатисали Немци.[11] Остала предузећа су, у већој или мањој мери, такође, страдала при повлачењу окупатора. Затим, за време Првог светског рата у Србији су оштећени рудници метала са 50%, а рудници угља са 100%. Порушено је 12.000 тона мостовних конструкција, железничке линије Београд−Ниш−Цариброд, Ниш−Скопље−Ђевђелија и Скопље−Митровица.[12] Однето је 24.600 тона бакра, 2.970 тона олова, 150.000 тона пирита, 500.000 тона лигнита, 220.000 тона каменог и мрког угља, 750.000 тона терцијарног мрког угља. Затим, 1.610 тона злата и 3.100 тона сребра.[13] Непријатељ је приликом повлачења многе руднике и индустријске објекте потопио, порушио и запалио. При повлачењу, окупатор је рушио чак и воденице – поточаре. А у редовима окупатора били су, између осталог, Словенци и Хрвати. За време рата, конфискацијом и одвођењем у непријатељске земље, сточни фонд је уништен за 70%, пољопривредна производња смањена за 70%, а пољопривредни инвентар (објекти, справе, машине, возила) оштећен је за 44% од своје вредности.[14]

Колико је за време рата страдала индустрија Србије посредно говори податак да је број индустријских радника тек након десет година, то јест у периоду 1919−1923. достигао број из 1910. године.[15] Вредност опљачканих пољопривредних производа никада није израчуната. Поред тога, културно благо не само да је пљачкано него је при повлачењу непријатеља и уништавано. Аустријанци су однели целокупну архивску грађу. Затим, ту су губици у ненаплаћеним порезима, социјална давања, отплате дугова и друго. Да не говоримо о заустављеном развоју и изгубљеној добити. Заправо, Србија је, по неким проценама (које морамо узети с извесном резервом због уобичајеног надувавања ратних штета), изгубила 13 националних доходака по ценама из 1911. године.[16] Према процени делегације Краљевине СХС на мировној конференцији у Версају, односно на преговорима у летовалишту Спа, ратна

[10] Đunisijević, R.,1990, *Osnivanje industrijskih preduzeća i razvoj indsutrije u Srbiji do 1918. godine,* BIGZ, Beograd, str. 253−273.

[11] Mitrović, A., 1981, *Prodor na Balkan*, Nolit, Beograd, str. 382.

[12] Đurović, S., 1994, "Industrijalizacija Srbije – legitimacija za moderni svet XX veka", u: *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka*, INIS, Beograd, str. 139.

[13] Đurović, S., 1969, „Industrija Srbije na početku privrednog života Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca", *Istorija XX veka*, no. 10, str. 220–221.

[14] Vučo, N., 1958, *Poljoprivreda Jugoslavije 1918–1941*, Rad, Beograd, str. 6−7. Takođe: Vučo, N., 1968, *Agrarna kriza...*, str. 2.

[15] *Статистика индустрије Краљевине Југославије с адресаром привредних предузећа*, 1941, Београд, стр. 67, 73.

[16] Исић, М., 1995, *Сељаштво у Србији 1918−1925*, Институт за новију историју Србије, Београд, стр. 26.

штета Србије износила је од 7 до 10 милијарди златних франака (по ценама из 1914), а то је била половина њене тадашње укупне националне имовине.[17]

У исто време, Србија је у рату изгубила више од 28% становника, односно 62% мушког радног становништва (53% погинуло и 9% трајних инвалида) између 18 и 55 година.[18] Од тих губитака, ¾ отпада на ужу Србију и Косово и Метохију. Пљачкање и малтретирање Срба вршено је на свим територијама на којима су били насељени. Само у Банату и Бачкој опљачкано је око 6.000 српских породица које су због терора биле принуђене да избегну.[19] Али то није све. Аустријанци и Немци у Србији реквирирају нађене залихе бакра, месинга, никла, цинка, вуне, коже, затим жита, брашна, вина, ракије, соли, стоке, петролеја, итд. Окупациона власт заводи драконске репресивне мере и врши депортације и узимање талаца. Тако, на пример, у мају 1917. у логорима Аустро-Угарске налазило се око 40.000 људи. Власт забрањује употребу ћирилице. Наређено је од стране окупатора да се материјална средства и ресурси Србије користе "до крајњих граница". У току окупације завладала је глад, па су Међународни црвени крст, швајцарске и шведске хуманитарне организације организовале пребацивање жита из Румуније организује се и увоз семена за сетву. У помоћ се укључују и америчке хуманитарне организације.[20] Терор је био толико окрутан да је чак морао да интервенише и тадашњи председник мађарске владе Иштван Тиса (Istvan Tisza),[21] иначе познат као заговорник прво кажњавања и поробљавања Србије а затим и чврстог курса према њој. И то, пре свега, због сукоба и ривалитета у монархији, с једне, и смиривања међународне јавности, будући да је европска и америчка штампа на велико писала о страдању Срба, с друге стране.

То значи да је Србија по завршетку рата била потпуно обезглављена и економски уништена. Беда и прошња ратника након завршеног рата, посебно инвалида, могла се видети на сваком кораку. (Србија је имала око 114.000 ратних инвалида и око 150.000 рањених цивила.)[22] Геноцид извршен над Србима током Првог светског рата оставиће на њима демографске, економске и психолошке последице које су се дуго осећале, па се, у извесној мери, осећају и до данашњих дана. У наведеним чињеницама, поред заокупљености

[17] Đurović, S., 1969, "Industrija Srbije na na početku privrednog života Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca", *Istorija XX veka*, no. 10, str. 181.

[18] Dimić, LJ., 1998, *Srbi u Jugoslaviji*, Stubovi kulture, Beograd, str. 66.

[19] Vučo, N., 1968, *Agrarna kriza...*, str. 2.

[20] Ostojić – Fejić, U., 1992, "Američka humanitarna delatnost u Srbiji tokom Drugog svetskog rata", *Istorijski časopis*, knj 39. str. 199−205.

[21] Đorđević, D., 1969, "Austro-ugarski okupacioni režim u Srbiji i njegov slom 1918", *Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspada Austro-Ugarske monarhije i stvaranja jugoslovenske države*, Zagreb, str. 205−226.

[22] Milić, D., 1980, "Privreda Srbije i odnosi u njoj 1919. godine", *Acta historiko-oekonomica Yugoslaavicae*, no. 7, str. 49.

разграничењем са суседним државама и унутрашњим конституисањем државе, можемо, такође, тражити један од кључних узрока несналажења српске политичке и културне елите у новим условима (уједињење). Прецизније речено, та елита није нашла адекватане одговоре на изазове који су долазили из северозападних покрајина након уједињења, а посебно на оне који су проистекли из њега (унитарно или федерално устројство државе, уједначавање законске регулативе и друга питања). То страдање (физичко уништење народа) и уједињење са Словенцима и Хрватима такође је утицало на расипање ослабљених снага, с једне, и дезорјиентацију српског друштва, с друге стране. А касније, у тако ослабљеном и у великој мери дезоријентисаном друштву, и на устоличење комунизма у Србији. Нарочито ако се има у виду да је политичка елита, у тим туробним временима, била суочена са сталним захтевима и опструкцијама из Хрватске. Поврх тога, савезници (Енглеска и Француска) су, вођени својим интересима, на краљевску владу вршили разне притиске, а међу њима и притисак да прими 40.000 руских избеглица (након победе комунизма у Русији)[23] − оне су биле претежно смештене у Србији и већином су пале, и поред савезничких обећања о помоћи за њихово издржавање, на њен терет.

Претходно изнету тезу да је Словенија (и не само она, него и Хрватска) профитирала у Југославији, поред Љуба Сирца, заступају и други аутори које је овом приликом непотребно набрајати. То потврђују многе чињенице, односно расположиви, иако недовољни, економски показатељи. Током следећег излагања навешћемо само најважније. Истовремено, осврнућемо се и на основне мере економске политике вођене између два светска рата, а нарочито оне непосредно након уједињења, и њене резултате по регионални развој. Такође ће бити речи (колико нам подаци дозвољавају) и о националном или верском саставу појединих виталних друштвених служби.

Почетни инвестициони капитал

Познато је да је у време уједињења Словенија била економски најразвијенија. Али, сви су изгледи, није позната чињеница да су, на пример, у том почетном периоду Словенија и Војводина (које је могуће донекле упоредити на основу расположивих података, иако из тог времена нема довољно релевантне статистичке грађе) биле врло блиске по нивоу развијености, с једне, и знатно изнад просека тадашње Југославије, с друге стране. У исто време, Хрватска (Хрватска, Славонија и Далмација) је, такође, била, али не значајно, изнад просека економске разввијености Краљевине Југославије.[24] На другој страни, најмање развијене покрајине које су ушле у заједничку државу биле

[23] Avramovski, Ž., 1986, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, knj. I, str. 31, 32, 33, 51.

[24] Mirković, M., 1950, *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918−1941*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, str. 9.

су Далмација, Јужна Србија (Македонија и Косово и Метохија) и Црна Гора. Прецизније речено: "Словенија је ушла у Југославију са 1,325 милиона динара капитала, инвестираног у прерађивачку индустрију на сваких 1.000 становника, Хрватска са Славонијом и Далмацијом са 0,727 милиона, а Србија са Војводином без Срема са 0,620 милиона динара."[25]

Истовремено, треба имати у виду да су централна Србија и Војводина имале знатно "јаче развијенију пољопривреду него западна подручја", са већом продуктивношћу и да су имале знатне пољопривредне вишкове (будући да је пољопривреда давала око 50% укупног југословенског извоза[26] и стварала неопходна девизна средства за покриће увоза репроматеријала и основних средстава неопходнох индустрији). Ако имамо у виду чињеницу да је пољопривреда у 1923. години, што се наставило и у наредном периоду, учествовала с 46,9% у структури националног дохотка, или заједно са шумарством 55,0% (што ћемо касније детаљније видети),[27] резлике у бруто националном дохотку биле су нешто мање него што би се то могло закључити на основу података о уложеном капиталу у индустрији, будући да је приход од пољопривреде по глави становника био већи у Србији (нарочито у Војводини). Каснији, али нешто прецизнији, подаци јасно говоре да су Словенија и Војводина још у 1931. години имале врло близак ниво привредне развијености, што се индиректно може видети из економских показатеља,[28] као што је број запослених према делатности. Овде имамо у виду да ниво развијености, према Еви Берковић, у недостатку других економских података, у грубим цртама можемо процењивати и на основу запослености, посебно ако је реч о нижем технолошком нивоу развијености и ако знамо да је запосленост "чврсто уграђена у структуру привреде, па стога адекватно одражава домет њеног развоја".[29]

Инвестиције

Обим новоподигнутих индустријских постројења може се, у недостатку квалитетнијих статистичких показатеља, узети као један од кључних иако

[25] Грђић, Г., 1953, "Развој привреде Србије и Војводине од ослобођења од Турака", *Производне снаге НР Србије*, Економски институт НР Србије, Београд, стр. 54.

[26] Учешће пољопривредних производа у структури извоза кретало се од 52,1% (1919−1925) до 46,2% (1934−1939). Види: Pertot, V., 1970, *Ekonomika međunarodne razmjene Jugoslavije: Analiza razmjene 1919−1968*, t. II, Zagreb, str. 18.

[27] Грђић, Г., 1953, стр. 55. Такође: Stajić, S., 1959, *Nacionalni dohodak Jugoslavije 1923-1939 u stalnim i tekućim cenama*, Ekonomski institut NR Srbije, Beograd, tab. 6.

[28] Mirković, M., 1958, *Ekonomska historija Jugoslavije*, Ekonomski pregled, Zagreb, str. 338. Такође: Вуковић, С., 2003, „Стварање националних економија и разбијање Југославије", *Социолошки преглед*, год. 37. no. 3–4, стр. 202 (Таб. 1).

[29] Berković, E., 1974, "O regionalnim diferencijama u Jugoslaviji", *Sociologija*, god. 16. br. 1. str. 5−22.

недовољних показатеља економског развоја. У периоду 1919−1938. године, на подручју Словеније и Хрватске, у датим друштвено-економским условима (светска економска криза тридесетих година), имамо живу економску активност. Тако, на пример, на подручју Словеније подигнуто је 18,4% индустријско-прерађивачких капацитета од укупног броја у Југославији (становништво 8,2%), а на подручју Хрватске и Славоније 28,9% (становништво 19,4%). Истовремено, на подручје Далмације отпадало је 4,4%, Босне и Херцеговине 5,9%, Војводине (без Срема с Барањом) 17,8%, Србије (у границама 1912) 19,5% (становништво 24,1%), Јужне Србије (Македоније и Косова и Метохије) 4,5% и Црне Горе 0,5 подигнутих индустријских постројења (Табела 1).[30]

Права слика се добија тек када се та индустријализација посматра по петогодишњим периодима. Наиме, треба имати у виду да су северозападни региони кључну предност стекли у првом петогодишту након Првог светског рата, односно 1919−1923. године, за време државног провизоријума (Табела 2). У то време је српска политичка елита − суочена с бојкотом највећих хрватских странака − била заокупљена потписивањем мировних уговора са до јуче ратујућим суседима, учвршћивањем несигурних спољних граница и унутрашњим уређењем државе. (Слично ће се, али не због уређења државе већ због идеолошких разлога и одсуства стварне власти од стране српских политичара, десити и за време Првог петогодишњег плана 1947−1952, о чему је на другом месту било више речи.)[31] У том нестабилном периоду 1919−1923, од укупно подигнутих индустријских постројења на Словенију отпада 26,7%, Хрватску и Славонију (са Сремом) 33,4%, Војводину (с Барањом без Срема) 13,6%, а на све остале 26,2% (Далмацију 2,8%, Босну и Херцеговину 7,1%, централну Србију 14,4%, Јужну Србију 2,0% и Црну Гору 0,0%).

Предузећа на северозападу, у првом петогодишту након рата, стигла су, у том мутном и политички нестабилном времену, и да се знатно боље опреме од оних у другим регионима Краљевине. Тако је, на пример, од укупно инсталисаних машинских коњских снага у новооснованим индустријским постројењима, на Словенију, Хрватску и Славонију отпадао лавовски део (76,3%). Прецизније речено: на Словенију је отпадало 57,2%, Хрватску и Славонију 19,1%, Далмацију 1,0%, Босну и Херцеговину 3,0%, Војводину 5,0%, централну Србију 10,9%, Јужну Србију 3,4% и Црну Гору 0,0%.

Истовремено, од укупно инвестираног капитала у овом првом петогодишту, у тадашњој Југославији, на Словенију отпада 23,6%, на Хрватску и Славонију 36,7% а на све остале крајеве 39,7% [Далмацију 3,3%; Босну и Херцеговину 6,0%; Војводину (без Срема с Барањом) 8,7%; Србију (у границама из 1912) 17,6%, Јужну Србију 4,1% и Црну Гору 0,3%]. Кључна инве-

[30] *Статистика индустрије*, 1941, стр. 67. Takođe: Grđić, 1953, str. 55.

[31] Вуковић, С., 2003, „Стварање националних економија и разбијање Југославије", стр. 173–189.

стициона година у Хрватској и Славонији била је 1921 (друга година замене круна за динаре). Само у тој години инвестирано је 55,8% од укупног инвестираног капитала у првом петогодишту након рата, односно 29,8% од укупно инвестираног капитала у периоду 1919–1938. године у индустрију Словеније. То уједно чини једну четвртину од укупно инвестираног капитала до 1918. године у овој покрајини. Сликовито изнето, то је осам пута више него што је био деветнаестогодишњи просек (без 1921. године), односно 9,6% од укупних међуратних инвестиција у индустрији у читавој Краљевини Југославији. Слично је било и кад је реч о запошљавању радне снаге или опремању новооснованих индустријских предузећа у погонским коњским снагама. Кад је реч о Словенији, кључна инвестициона активност била је 1923. године (годину након замене круна у динаре), иако су и претходне три године биле инвестиционо плодне. У овој години, инвестирано је 47,7% од укупно инвестираног новца у првом петогодишту, односно 27,7% од укупних међуратних инвестиција у Словенији, или 15,8% од укупно инвестираног капитала у њој за протеклих шездесет и више година (до 1918).[32]

Најкраће речено, од укупно инвестираног капитала у читавој Краљевини, у овом првом петогодишту на Словенију, Хрватску и Славонију отпада 60,3%, а инсталисаних коњских снага 76,3%. Истовремено, у ових првих пет година, у Словенији, Хрватској и Славонији запослено је 61,6% од укупног броја запослених у новооснованим предузећима.[33] Инвестициона активност у Словенији, Хрватској и Славонији у периоду 1920–1923. (почетак замене круна у динаре и две године након завршетка ове трансакције) била је највећа у њиховој дотадашњој историји.[34] У то време (4 године) код њих је инвестирана четвртина од укупних двадесетогодишњих инвестиција у индустрију Краљевине Југославије.[35]

Појачана инвестициона активност, односно индустријализација западних покрајина, одвија се непосредно након уједињења. У време несигурних и неутврђених граница према готово свим суседима, нарочито Италији,[36] а делимично и Мађарској.[37] Затим у несређеним политичким,[38] административним,

[32] *Статистика индустрије*, 1941, стр. 64−65, 67.

[33] *Статистика индустрије*, 1941, стр. 67.

[34] *Статистика индустрије*, 1941, стр. 73.

[35] *Статистика индустрије*, 1941, стр. 64-65, 67

[36] Према извештају Британског посланства у Београду, Француска и Енглеска су Југославију препустиле "на милост и немилост Италији". Avramovski, Ž., 1986, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, knj. I, str. 21.

[37] Већ у пролеће 1920. француска влада показала је спремност да подржи мађарске захтеве за измену Тријанонског уговора на штету Краљевина СХС и Чехословачке. Krizman, B., 1975, *Vanjska politika jugoslovenske države 1919-1941*, Zagreb, str. 33.

[38] Сарадњу одбија најзначајнија Хрватска републиканска сељачка странка Стјепана Радића, који сања о стварању «нове двојне монархије» са два центра, Загребом и Београдом. Види: Avramovski, Ž., 1986, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, knj. I, str. 44.

фискалним, финансијским[39] и валутним приликама.[40] Имајући то у виду, појачана индустријализација била је могућа захваљујући, пре свега, следећим чињеницама, с једне, и мерама економске политике, с друге стране.

Прво. Убацивање у земљу, на илегалан начин, по Мију Мирковићу, «милијунске количине аустријских крунских новчаница из Аустрије» (које су и раније важиле у западним крајевима земље), а које су штампане и после престанка њиховог важења у Аустрији. То је од почетка до краја њихове замене (од 7. фебруара 1920. до краја 1921) «повећавало продирање шпекулативног капитала извана у западну Југославију, омогућавало нове ортаклуке и оснивање нових предузећа».[41] То се десило и поред тога што је круна сматрана најгором валутом у Европи,[42] будући да се у оптицају на крају 1918. нашло око 38 милијарди круна,[43] с укупном подлогом у металу од 343 милиона круна. Истовремено, на ослобођеној југословенској територији нашло се око 5,3 милијарди круна.[44] Убацивањем безвредних круна из Аустрије, Мађарске и Италије у Југославију, хтело се дестабилизовати нову државу и у ту операцију биле су уплетене и обавештајне службе тих држава.

Замена круна изазвала је вртоглави пад динара, који се добро држао све време рата,[45] односно та замена аустријских круна, поред финансирања буџета задужењем код Народне банке (до краја 1921), проузроковала је инфлацију. Замену тог новца платили су сви (од Јесеница до Ђевђелије),[46] а највише грађани Србије и Црне Горе, јер је од њих преузето 620 милиона круна а две трећине те суме они су плаћали за време окупације по паритету 1 круна за 2 динара.[47] Али за хрватске политичаре то није значило ништа. У Хрватској, незадовољни паритетом круна – динар (4:1) при замени новца, дигнута је у

[39] Буџетски дефицит у 1919/1920. износио је 81%, а у следећој 1920/1921. години 19,3% укупних буџетских расхода. Види: Шећеров, С., 1926, *Наше финансије 1818−1925*, Напредак, Београд, стр. 9−23. Такође: Gnatović, D., *Stari državni dugovi*, str. 130.

[40] У ослобођеним и уједињеним областима биле су у оптицају четири врсте новца: српски динар, црногорски перпер, бугарски лев и аустроугарска круна.

[41] Mirković, M., 1958, *Ekonomska historija Jugoslavije*, str. 340.

[42] Gnjatović, D., 1991, *Stari državni dugovi*, Ekonomski institut − Privredni pregled, Beograd, str. 151.

[43] Gnjatović, D., 1991, *Stari državni dugovi*, str. 129.

[44] На завршетку рата степен покривености динарских новчаница износио је 87,29%, а круна свега 1,02%. *Народна банка 1884–2004*, 2004, Југословенски преглед, Београд, стр. 115.

[45] Динар је на циришкој берзи од октобра 1920. до јануара 1923. у односу на швајцарски франак изгубио 82% од своје вредности. Brašić, G., bez. god. izd., *Devizno valutni propisi i njihov uticaj na spoljnu trgovinu*, štamp. D. Gregorić, Beograd, str. 76.

[46] Држава је Народној банци за откуп крунских новчаница дуговала 1,267 милијарди динара, што је чинило 29% укупног државног дуга. Gnjatović, D., 1991, *Stari državni dugovi*, str. 132.

[47] *Народна банка 1884–2004*, 2004, стр. 117.

штампи велика галама, а нарочито у Радићевом *Слободном дому*, иако је илегално убацивање круна у земљу било јавна тајна, будући да је знатан део југословенске штампе тог времена о томе навелико писао.

Друго. Инфлаторна коњуктура, односно чињеница да у овом првом петогодишту након уједињења имамо појачану инвестициону активност изазвану «обиљем папира и банковних кредита» без реалног покрића. Појачана инвестициона активност истовремено додатно подгрејава инфлацију јер се она у великој мери заснивала на меницама и кредитном капиталу (без покрића). То је утицало на инфлаторно топљење дугова и на реални пад камата.[48] Све то заједно додатно је утицало на још већи пад вредности динара и након престанка задужења државе за покриће буџетских расхода (будући да фискална политика након уједињења није функционисала, односно није могла покрити буџетске расходе) код Народне банке средином 1922. године.[49] На тај начин је, путем инфлације, вршена прерасподела добара из оних крајева где се мање инвестира у оне крајеве где је инвестициона активност била већа, односно од неразвијених ка развијеним регионима и од сиромашним ка богатим грађанима. Прецизније речено, из свих других покрајина према Словенији, Хрватској и Славонији.

Треће. Појачану инвестициону активност у Словенији, Хрватској и Славонији потпомогла је, у условима велике инфлације, кредитна дарежљивост Народне банке (чији су кредити били неколико процената јефтинији од оних на тржишту капитала),[50] Државне хипотекарне банке и Поштанске штедионице.[51] Претежно из политичких разлога (задовољавање економских потреба «ослобођене браће»).

Четврто. Велика царинска заштита за индустријске производе, уведена непосредно након уједињења (о чему ће касније бити више говора), утицала је да индустријски производи из северозападних покрајина буду колико-толико конкурентни иностраним и поред тога што су били знатно скупљи и лошијег квалитета.[52] Затим велике царине такође су утицале да предузећа из Аустртије и Мађарске пренесу своја стара непрофитабилна постројења у Југославију.[53]

Пето. Индустријска роба која је произвођена у северозападним регионима (заштићена високим царинама) сада је изненада добила ново тржиште, гладно индустријских проуизвода због четворогодишњег ратног исцрпљива-

---

[48] Каматна стопа код Народне банке кретала се између 6% и 8%. Види: Поповић, Н. и Мишић, Д., 1929, *Наша домаћа привреда*, Геца Кон, Београд, стр. 42.

[49] Шећеров, С., 1926, *Наше финансије 1818−1925*, стр. 65−69. Takođe: Gnjatović, D., 1991, *Stari državni dugovi*, str. 151.

[50] *Народна банка 1884–1934*, 1934, Топчидер, стр. 151.

[51] Vučo, N., 1968, *Agrarna kriza u Jugoslaviji 1930--1934*, str. 29−32.

[52] Савић, М., 1929, *Индустрија и царинска тарифа*, Београд, стр. 23−31.

[53] Мирковић, М., 1936, *Индустријска политика*, Геца Кон, Београд, стр. 297.

ња и обнове ратом порушених индустријских постројења у централној Србији.

Шесто. Додатни али не значајан подстрек тим инвестицијама биле су појачане дознаке исељеника након уједињења.[54]

Седмо. Један од разлога овог наглог оснивања фабрика у Словенији и Хрватској био је у томе што су оне економски добро пролазиле током рата због тадашњих високих цена пољопривредних производа па је део тако зарађеног новца реинвестиран. Али то такође није било од неког значаја будући да је добит од већих цена пољопривредних производа донекле неутралисана тиме јер је аустроугарска власт за време рата вишеструко повећала пореске дажбине.

Осмо. Инфраструктура у северозападним крајевима није претрпела значајна ратна разарања, с једне, а саобраћајне и раније успостављене привредне везе северозападних региона са Западом, нарочито с Аустријом, Мађарском и Чехословачком биле су боље, с друге стране, што је у извесној мери утицало на привлачење инвестиција.

Наведени услови и на описан начин сконцентрисан и прикупљен капитал учинили су да је он био реинвестиран. На то посредно указује следећа чињеница: у наредном петогодишњем периоду (1924–1928) број новоподигнутих индустријских постројења у Краљевини је смањен за 18 индексних поена а у Словенији за 47 и у Хрватској и Славонији за 38 индексних поена у односу на претходни петогодишњи период.[55] До инвестиционе осеке у ове две покрајине долази и поред тога што је коњуктура била повољна све до краја 1926, а делимично и следеће две године. Основни узрок пада инвестиционих активности можемо тражити у чињеници да су *прва два кључна извора финансирања* (замена круна за динаре и престанак инфлаторног кредитирања индустрије од краја 1922. а нарочито након стабилизације динара 1925. године) у потпуности пресахла. Следећи разлог смањене инвестиционе активности у периоду 1924−1928, што је у извесној мери настављено и у каснијем десетогодишњем периоду, је тај што те индустријске производе у земљи − због смањене тражње, која је узрокована, пре свега, падом цена пољопривредних производа − није имао ко да купи а за извоз на иностранo тржиште били су сувише скупи или неквалитетни. Следећи разлог је био рестриктивна политика Народне банке ради очувања стабилности динара, која је настављена и за време економске кризе.

У каснијем периоду, овај почетни инвестициони залет северозападних покрајина нешто је мало успорен, између осталог, и захваљујући стабилнијој валути, знатно смањеном простору за шпекулације, равномернијем фискалном оптерећењу региона и кредитној политици Народне банке, у којој је до

[54] Dunda J., 1940, „Značenje iseljeničkih uštednji za našu plaćevnu bilancu", *Ekonomist*, br. 6(1940), str. 142−154.

[55] *Статистика индустрије*, 1941, стр. 67.

економске кризе тридесетих година претежно био сконцентрисан српски трговачки капитал. Наиме, предузећа у Србији (у границама из 1912) добила су у 1929. години од Народне банке 44,8% од укупне суме распоређених крдита, а предузећа у Хрватској и Славонији 25,5%, Словенији 12,1%, Босни и Херцеговини 5,6% и Далмацији и Црна Гори 4,7%.[56] Истовремено треба нагласити да су банке из северозападног дела државе биле кредитно знатно способније и да су тамошњу индустрију више кредитирале. То је донекле важило и за Државну хипотекарну банку.[57]

Истини за вољу, та нова инвестициона политика Народне банке (и не само ње) довела је до тога да је у другом десетогодишту (1929–1938), од укупних инвестиција у индустрију Краљевине у том периоду, у Србији (у границама до 1912) инвестирано 30,4% (становништво 24,1%), а највећи део тих улагања био је у граду Београду. Али то није могло значајно ублажити стечену предност, у претходном десетогодишњем периоду, северозападних региона. У овом другом послератном десетогодишту, такође, натпросечно се инвестира у Хрватској и Славонији (26,9%), Далмацији (9,9%). Истовремено, на нивоу просека инвестира се у Војводини (11,1%) и Словенији (9,6%), а исподпросечно у Босни и Херцеговини (6,0%), Јужној Србији (5,9%) и Црној Гори (0,15%). Када је реч о запослености, и у овом, због познате економске кризе и рестриктивне политике Народне банке (ради одржања стабилности курса динара чак и за време економске кризе), инвестиционо мршавом периоду, Словенија и Хрватска са Славонијом и даље повећавају стечену предност. Од укупно отворених нових радних места у индустрији Краљевине, на ове две покрајине отпадало је 48,9%.[58]

Још неповољнију слику по неразвијена подручја дају нам и следећи збирни економски показатељи о економском развоју појединих региона у Краљевини Југославији.

Инвестиције, као један од показатеља развоја, на 1.000 становника показују, супротно жестокој предратној и послератној комунистичкој (и не само њиховој) пропаганди, следећи регионални распоред, односно њихов утицај на укупни привредни развој. Према прорачунима Гојка Грђића, Словенија се у две деценије између два светска рата "развијала 2,5 пута брже од Србије и Војводине узетих заједно", а 2,6 пута брже од Војводине и 2,8 пута брже од

[56] Lakatoš, J., 1933, *Jugoslovenska privreda*, Zagreb, str. 207.

[57] Али у Хрватској нису били гадљиви ни на српски новац, иако су стално кукали да их Београд експлоатише. Навешћемо један пример. Државна хипотекарна банка прикупила је 1931. у виду штедних улога (што је био један од извора банчиног капитала) у Загребу и Сплиту 5,1% од укупне суме прикупљених штедних улога у Краљевини. Насупрот овоме, 1930. (нема података за 1931) банка је примила захтеве из Загреба и Сплита за хипотекарне кредите у вредности од 28,6% од укупно предатих захтева (одобрено 84% од тражене суме на нивоу целе банке). Гломазић, М., 1933, *Историја државне хипотекарне банке 1862−1932*. Народна мисао, Београд, стр. 186 и 206.

[58] *Статистика индустрије*, 1941, стр. 73.

централне Србије. Истовремено "развој индустрије у Хрватској ишао је 1,7 пута брже него у Србији и Војводини заједно, односно 1,9 и 1,7 пута брже него појединачно у Србији и Војводини."[59]

Улагања, као један од кључева економског развоја, говоре нам, између осталог, и о степену развијености. Она нам, такође, говоре о неколико кључних ствари, односно о економској политици владајуће елите и спровођењу те политике. Затим, о ефикасности уложених средстава и, на крају, о односу те власти према појединим регионима. У ту сврху, економске показатеље приказали смо према историјским покрајинама (табеле 3 и 4) које се не поклапају с послератним, али у великој мери дају приближну слику.

Ти подаци нам говоре следеће. Прво, након уједињења, инвестициони капитал у индустрији у читавој земљи повећан је у периоду 1918–1938. за 154,5%, а што је било испод просека у Европи. Истовремено, запосленост у индустрији била је нешто већа и порасла је за целих 188,7%.[60] Друго, улагало се у два најнеразвијенија региона, Зетску и Вардарску бановину и два развијена, Дравску и Савску бановину (нарочито у првом петогодишту након уједињења). Процентуално повећање улагања у Зетској и Вардарској бановини може да завара, јер је њихово учешће, у односу на целу земљу, у 1938. у односу на 1919. годину порасло са 0,64 на 1,39 за Зетску, односно са 1,44 на 2,75 за Вардарску бановину.[61] То значи, кључна улагања су била у Дравској и Савској бановини. Треће, један, такође развијен регион остао је ускраћен – Дунавска бановина. Четврто, убрзану индустријализацију севера морале су да плате Моравска и Врбаска бановина, прва насељена српским а друга претежно српским становништвом, јер су улагања у њихову индустрију знатно испод просечних. Пето, кад је реч о подручју града Београда, његово повећање инвестиција и запослености у индустрији није спорно, будући да је он био културни и административни центар државе па је привлачио инвестиције, с једне, а с друге стране је привидно, јер се само у периоду 1931−1938. године његово становништво повећало више од просека целе земље за 23,8%.[62] Шесто, неопходно је нагласити да су ратна разарања највише погодила Моравску, јужне делове Дунавске, северозападне делове Вардарске и централне и северне делове Зетске бановине, односно садашњу централну Србију и Црну Гору.

Отуда су заостајање ових региона после уједињења, с једне, и напредак западних, с друге стране, насупрот становишту хрватске међуратне пропаганде, више него евидентни.

---

[59] Грђић, Г., 1953, "Развој привреде Србије и Војводине …", стр. 55.

[60] Kukoleča, S., 1941, *Industrija Jugoslavije 1918–1938*, Balkanska štamparija, Beograd, str. 126 i 233.

[61] Kukoleča, S., 1941, str. 126 i 233. Такође: Вуковић, С., 2003, „Стварање националних економија и разбијање Југославије", стр. 202 (Таб. 2).

[62] *Statistički godišnjak KJ za 1937*, str. 57 i 76.

Царинска и ванцаринска заштита или маказе цена

Србија пре уједињења имала је врло либералан царински режим, који је био на снази и у прикљученим крајевима и непосредно након уједињења. То се убрзо променило, што због протекционизма а што због царинског уједначавања (у време уједињења важило је шест царинских зона), односно, пре свега, заштите индустрије након уједињења (почетком 1919). Одмах затим Влада Краљевине СХС је, одлуком из 1920. године,[63] прописала високе стопе царинске заштите индустријских производа. Та одлука је, с незнатним допунама (Општа царинска тарифа из 1925. године) и каснијим шминкањима, важила све до 1941. године. Обе ове одлуке донете су ван парламента.[64] То говори да је царинска политика била осетљиво питање и преко ње се утицало на целокупне економске а посредно и на друштвене односе. (Снижавањем царина могле су бити уништене читаве привредне гране или натеране да организују курентну производњу.) Зато ниједна политичка странка између два светска рата то питање није покушала да актуелизује на изборима или да га покрене, односно да мења његову основну линију у парламенту, па ни Хрватска сељачка странка (јер је одговарала северозападним покрајинама).

Прва карактеристика ових уредби била је у томе да је већина индустријских производа, ради што веће заштите домаћих, била оптерећена царинама и преко 30% од њихове вредности, односно царине су у појединим случајевима (плугови) износиле и до 42% од продајне цене.[65] Царине на неке производе и репроматеријал биле су још веће. На пример, царина на предмете израђене од камена, стакла и керамике биле су од 50% до 100%, затим на гвожђе у шипкама била је, на пример, од 43% до 50%.[66] Истовремено, просечно царинско оптерећење увезених роба у периоду 1925−1932. кретало се око 25% од њихове укупне вредности,[67] што је увелико оптеретило цене опреме и репроматеријала. Царинско оптерећење служило је, поред заштите слабашне индустрије (претежно сконцентрисане у северозападним регионима), за попуну државног бужета, односно 1/3 укупних прихода државе убирана је путем царине.[68] Друга карактеристика царинске политике била је у томе што се често мењало царинско оптерећење за поједине производе, посебно за машине. То је утицало, поред недостатка капитала, скупих иностраних кредита и касније евиден-

[63] Đurović, S., 1986, *Državna intervencija u industriji Jugoslavije 1918-1941*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, str. 80.

[64] Мирковић, М., 1936, *Индустријска политика*, стр. 297.

[65] Савић, М., 1930, *Наша индустрија, занати*, *трговина и пољопривреда*, књ. IX, део I, Министарство трговине и индустрије, Београд, стр. 207.

[66] Савић, М., 1929, *Индустрија и царинска тарифа*, стр. 23, 31.

[67] Pertot, V., 1970, *Ekonomika međunarodne razmjene …*, t. I, str. 37.

[68] Савић, М., 1930, *Наша индустрија,…*, књ. IX, део I, str. 187.

тне светске економске кризе, на успоравање индустријализације, с једне, и условило набавку јефтиних половних машина, којима се није могла организовати курентна производња за извоз, с друге стране. Усвојена царинска политика из 1925. утицала је на то да се у Југославији, кад је реч о индустрији, производи мање, горе и скупље него у другим земљама Средње и Западне Европе.[69] Ти производи су најчешће једино могли наћи своје купце у земљи. (Слично ће се поновити и након Другог светског рата.)

Висока царинска заштита била је, такође, узрок поскупљења многих производа широке потрошње, а посебно индустријских, који су из развијеног северозапада пласирани у југоисточне мање развијене регионе. Али и поред тако високих царина, словеначким произвођачима озбиљно су конкурисали чешки и аустријски, што је забрињавало чиновнике у влади.[70] Истовремено, уведене су извозне царине на пољопривредне и сточарске производе почетком 1919. године како би се потрошачи јефтиније снабдевали у "пасивним потрошачким покрајинама као што су Словенија и Далмација".[71] То је утицало да је покривеност увоза извозом 1919. износила 23,03%, а 1920. нешто више, односно 38,1%, да би се покривеност увоза извозом, након укидања забране извоза пољопривредних производа и стабилизације динара, 1923. године попела на 96,86%.[72]

После 1925. извозне царине и даље остају за неке пољопривредне (суве шљиве, јаја и сл.) и сточарске производе (пернату живину, кланичке индустрије и сл.), као и многе сировине све до 1931. године.[73] Затим, извозне дозволе су у великој мери подстицале и генерисале корупцију код државних службеника. Све те мере (извозне царине и дозволе) и корупција, узете заједно, отежавале су и поскупљивале економске трансакције, што је утицало на смањење ефикасности и конкуретности привреде. Мере економске политике су, такође, поред енормних транспортних трошкова, у великој мери обарале продајне цене, посебно пољопривредних производа и сировина. Наведене мере остале су на снази све до 1931. године.[74] Имајући у виду да су пољопривредне вишкове имала централна Србија, Војводина, Славонија и Срем (а нарочито Војводина и централна Србија), то су ове мере погађале, пре свега, наведене регионе. У исто време, постојала је забрана извоза појединих сировина (вуна, кожа, …), што су у потпуности подржавали, због ограничавања иностране конкуренције и убирања натпросечних прихода, за разлику од хрватских и словеначких, поједини српски индустријалци.

---

[69] Грегорић, Ц., 1928, "Наша индустрија" у: *Јубиларни зборник живота и рада СХС 1918-1928*, св. I, Matica живих и мртвих СХС, Београд, стр. 156−184.

[70] Савић, М., 1930, *Наша индустрија,...*, књ. IX, део I, str. 195.

[71] Савић, М., 1929, *Индустрија и царинска тарифа*, стр. 35.

[72] Šećerov, S., 1936, *Problemi svetske i naše privrede*, Geca Kon, Beograd, str. 94.

[73] Мирковић, М., 1936, *Индустријска политика*, стр. 297.

[74] Mirković, M., 1958, *Ekonomska historija...* str. 386−387.

Извозне царине, и поред тога што (према признању тадашњих високих чиновника у влади) нису, по "теоријским начелима" ни "дозвољене" ни пожељне, правдане су од стране чиновника у министарству са три аргумента. Прво, великим зарадама извозника и делатношћу извозничких лобија. Друго, због нараслих потреба нагло увећане државе,[75] посебно ако имамо у виду да је 1936. било 180.000 државних чиновника, што је било велико оптерећење за тако слабашну економију као што је била југословенска. И треће, због наводно ниског фискалног оптерећења пољопривреде, с једне, и како би пољопривредни производи били "јефтинији у земљи",[76] односно како би се лакше и јефтиније нахранила "ослобођена браћа", с друге стране.

Поред царинске, уведене су и многе мере ванцаринске заштите, које су такође погодовале индустријским производима, а на штету пољопривредних производа и сировина. Као пример могу се навести тарифе у железничком превозу из 1925. године (који је био у државном власништву): оне су погодовале индустријским производима, а на штету пољопривредних производа и грађана.[77] Поред тога, поред субвенција бродарству, до "пристаништа, која се налазе на територији Хрватске бановине, приликом увоза и извоза постоје нарочите, повлашћене тарифе код превоза железницом на које се зарачунава 20−30% попуста од редовне, нормалне тарифе". То се чинило тарифним скраћивањем одстојања између лука на далматинској обали и градова у унутрашњости земље (да би се стимулисало њихово коришћење),[78] а што није важило за Зеленику и луке на Дунаву, или, пак, за железнички правац до слободне зоне у Солуну.

Фискална политика

Након уједињења, на територији Краљевине било је пет различитих пореских система. Њихова унификација, и без отпора у ослобођеним крајевима, био је мукотрпан посао. Опорезивање је било неуједначено. Уједначавање пореских система настаје тек након 1925. године. Основна карактеристика мера економске политике централне владе била је у томе да су оне омогућиле високе цене индустријских производа, претежно лоцираних у северозападним подручјима, односно регионима, што је отворило маказе цена на штету пољопривредних производа и сировина. Ови производи (пољопривредни и сировине) претежно су се производили у југоисточним регионима (касније

[75] AJ, 65/23/168, 1921, "Zapisnik Prve sednice Privrednog saveta", 3. februar, 1921. Nav. prema: Đurović, S., 1986, str. 80.

[76] Савић, М., 1929, *Индустрија и царинска тарифа*, стр. 73-75.

[77] Mirković, M., 1958, str. 387. Такође: Мирковић, М., 1933, *Саобраћајна политика*, Геца Кон, Београд, стр. 206-212.

[78] *Istina o "Ekonomskoj podlozi hrvatskog pitanja"*: *Odgovor G. dr Bićaniću*, 1940, Proizvođačko-izdavačka zadruga "Sloboda", Beograd, str. 80−84. Такође: Мирковић, М., 1933, *Саобраћајна политика*, Београд, стр. 206-212.

републикама и покрајини Косово и Метохија).[79] Истовремено, пољопривреда је, поред извозних царина, била оптерећена значајним порезима и неравномерно. Тако је, на пример, пореским разрезом из 1921/22. године, посед од 6,5 ха у Србији био је оптерећен за 14% више него у Хрватској и Славонији а за 316 % више него у Словенији.[80] Превелико пореско оптерећење сељаштва на посредан начин је утицало и на успорену индустријализацију подручја с пољопривредним вишковима. Будући да се индустрија развијала, ако није реч о страном капиталу, тамо где су "имућни сељаци подизали зграду, или користили једну зграду на свом имању, почињали посао".[81] Али је тај начин индустријализације, у условима великог фискалног оптерећења пољопривреде, био осујећен мерама економске политике.

Да би донекле исправила нелогичности у опорезивању сељака, основана је Анкетна комисија Скупштине Краљевине Југославије за изједначење закона из 1922. године. Она је тада утврдила "да за један хектар зиратног земљишта сума државних пореза и прореза износи: у Словеначкој динара 4,55 у Хрватској и Славонији 5,56, у Срему 9,82, у Босни и Херцеговини 9,71, у Србији 10,53."[82] То значи, стартне позиције ратом уништене српске пољопривреде у односу на пољопривреду ослобођених крајева и даље су остале у великој мери неравноправне. Каснијом економском политиком (после 1925. године), ови регионални порески диспаритети су, у великој мери, исправљени.[83] Али су зато повећали пореско оптерећење пољопривредника у Војводини. Нови порески систем био је, пре свега, изнуђен потез због наступајуће аграрне кризе, која није била локалног већ глобалног карактера и која је буквално речено уништавала сељаштво, с једне, због задовољења потреба државне касе, с друге стране. А криза је у великој мери дестабилизирајуће утицала на целокупни политички и друштвени живот. Други, пре свега, политички разлог био је улазак Радићеве Хрватске сељачке странке у владу, што је у извесној мери и за једно време смирило политичке тензије, којима је Краљевина, све време свог постојања, била оптерећена.

Економска криза, која се све више захуктавала, огледала се, најкраће речено, у неколико чињеница. Прво, цене пољопривредних производа падале су у читавој Европи, с тим да је њихов пад, због тамошње веће заштите, у Кра-

---

[79] Михаиловић, К., 1990, *Регионална стварност Југославије*, Економика, Београд, стр. 112. Такође: Крмпотић, М., 1935, "Година 1934. у привредном и социјалном животу", *Социјални архив*, Београд, бр. 1-2, стр.10.

[80] Исић, М., 1995, *Сељаштво у Србији 1918-1925*, стр. 171.

[81] Чалић, М., 2004, *Социјална историја Србије 1815-1941*, Clio, Београд, стр. 213.

[82] *Политика*, 10. 2. 1922. Nav. prema: *Istina o "Ekonomskoj podlozi hrvatskog pitanja"*, 1940, str. 122.

[83] Krstić, Đ., 1934, *Dva aktuelna agrarna problema*, Sarajevo, str. 99 i 102. Такође: Вуковић, С., 2003, „Стварање националних економија и разбијање Југославије", стр. 203 (Таб. 3).

љевини био већи. Тако, на пример, те цене у Краљевини су у 1925. години у односу на 1923. пале за 20,2 индексна поена, друго, у исто време су пале цене индустријских производа за 6,4 индексна поена,[84] и треће, извоз пољопривредних производа у 1926. у односу на 1925. годину опао је за 12,4%.[85] То је без сумње највише погодило пољопривредне регионе (централну Србију, Војводину, Славонију и Срем).

И на крају овог дела излагања биће неколико речи о начину прикупљања и расподеле државних прихода, на којима се у северозападним регионима, посебно у пропагандне сврхе, толико инсистирало, уз оптужбе на рачун Београда да их "експлоатише". Подаци из домена фискалне политике по бановинама, као иначе и сви статистички подаци из тог периода, веома су оскудни (а често и непоуздани). У временском размаку 1919−1928, кад је реч о наплаћеном порезу, Хрватска и Далмација плаћале су просечно по становнику 713 динара, док је просек за целу Краљевину у тих првих десет година био 777 динара.[86] Значи, у првих десет година Хрватска је плаћала испод просека земље. А Стјепан Радић изјављује: да су царински службеници "обично из редова Срба" и да је наплата царина искључиво на штету "хрватских трговаца", затим "Народ хрватски плаћа више од половине југословенских пореза и даћа, но мора их предавати Београду". Или: «Солдачија је једина ствар коју Срби разумију».[87] Овакве и сличне изјаве и оптужбе појављивале су се готово из броја у број Радићевог листа *Слободни дом*, при чему је био често потпомогнут и од друге загребачке штампе.

Стање ствари, кад је реч о фискалној политици, за разлику од ових оптужби, било је другачије. Ефективна наплата пореза (општи и непосредни порези, таксе и трошарине), за хрватске и словеначке земље била је, када се узме читав међуратни период, на нивоу просека земље. С тим да су првих десет година испод просека а других десет година нешто изнад просека. Дравска, Приморска и Савска бановина учествовале су у укупном порезу 1933. са 36,5% а у становништву са 34,1%, односно Савска и Приморска бановина 25,0% (становништво 25,8%). Слична је ситуација и неколико година касније, наиме 1934. године, од укупно наплаћених пореза, такси и трошарина у Краљевини Југославији, на Савску и Приморску бановину отпадало је 29,6%, а 1935. нешто мање, односно 25,9%, и наредне 1936. отпадало је 27,6%.[88] Учешће наплаћеног пореза по бановинама за 1939. годину, према статистичком годишњаку, изгледало је овако: Дравска 11,15 (становништво 8,5), Дринска

[84] Stajić, S., 1959, *Nacionalni dohodak Jugoslavije 1923−1939 ....*, tab. 5.

[85] *Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije za 1931*, str. 208−209.

[86] Prica, B., "Podela poreza pre izjednačavanja zakona", u: *Istina o "Ekonomskoj podlozi hrvatskog pitanja*", str. 49.

[87] Станковић, Ђ. Ђ., 1995, *Никола Пашић и Хрвати*, стр. 54, 62.

[88] Prica, B., 1940, «Neposredni porezi kod Hrvata», u: *Istina o "Ekonomskoj podlozi hrvatskog pitanja*", str. 42.

4,83% (становништво 11,0), Дунавска 28,63% (становништво 17,1), Моравска 5,30% (становништво 10,3), Приморска 1,99% (становништво 6,5), Савска 21,10% (становништво 19,4), Вардарска 2,80% (становништво 11,3), Врбаска 2,94% (становништво 7,5), Зетска 1,81% (становништво 6,6) и град Београд 19,27% (становништво 2,1).[89] На основу изложених података је видљиво да је далеко највише пореско оптерећење било на територији управе града Београда и у Дунавској бановини, иако су њени приходи по становнику били итекако нижи од прихода по становнику у Савској и Дравској бановини.

Познато је да су у Дравској, Савској и Дунавској бановини приходи били знатно изнад просечних, а укупна пореска оптерећења била су, кад је реч о Савској и Дравској бановини, само незнатно већа од просека. То значи да су пореска оптерећења ових региона била релативно мања. Кад је реч о хрватским бановинама (узетим заједно), пореско оптерећење кретало се око просека или у првих десет година нешто испод а у других десет година нешто изнад просека, али су и приходи били далеко изнад просечних. Кад је реч о хрватским и словеначкој бановини, узето скупно, оптерећења су нешто мало изнад просека земље, у исто време приходи су били знатно већи од просечних.

Истовремено, изложеним подацима треба додати чињеницу да је, непосредно након ослобођења, фискално оптерећење пољопривреде (да би се умањиле оптужбе „ослобођене браће“ да их Београд експлоатише) било натпросечно, и то посебно у Србији. Затим да је због “прикључења” ослобођених крајева, односно уједињења, Србија од Аустрије добила незнатну ратну одштету. И на крају, због сигурности тих прикључених крајева, краљевска влада била је принуђена да држи повећане војне ефективе а нарочито према Италији – а то је коштало. Одатле произлази да је њихово не само ослобођење него и послератни развој у извесној мери на директан (замена круна за динаре) и индиректан начин (преко маказа цена) платила Србија. На основу изложеног, можемо закључити да је Србија у послератном развоју заузела ниску стартну позицију (као што смо видели у првих пет година након рата) и да се на овај губитак, из тадашње политичке елите, због мира у кући, готово нико није много (барем јавно) обазирао.

Положај индустрије и пољопривреде

Југословенска економија између два светска рата била је суочена са више проблема. Поред историјски наслеђених проблема, као што су низак ниво организације и недовољно стручна радна снага, вршиоци власти, односно економска политика била је разапета у задовољавању најчешће супротстављених интереса, као и интереса различито развијених региона. Таквих примера има више. Навешћемо један. Прве две године након ослобођења, у време повољних цена пољопривредних производа, влада уводи забрану извоза

[89] *Statistički godišnjak KJ* za 1940, str. 467.

истих, што се, због њихове повољне цене на светском тржишту (нарочито у Чехословачкој и Аустрији), неповољно одразило на чисто пољопривредна подручја. Али су ти производи били неопходни Словенији, Далмацији и Црној Гори. У следећих неколико година, након стабилизације пољопривредне производње, долази и до повећаног извоза. Али то није дуго трајало. Наговештај економске кризе имамо већ 1926. године.[90] Након тога долази до захуктавања кризе и смањења коњунктуре на светском нивоу, на шта се није могло утицати, а то је довело до ниских цена пољопривредних производа на светском тржишту (на пример 1932−1936). То је проуроковало пад националног дохотка у европским земљама и Америци. У периоду између 1929. и 1933. године он се кретао између 45% и 50%. Што је вредело и за Југославију.[91] У исто време, унутрашњи проблеми били су, поред лоше вођене економске политике, низак ниво индустријализације, неродне године и ниске цене пољопривредних производа у земљи. Уз све то, држава је узимала своје, за слабашну економију, претеране намете. Економска криза, односно смањена коњунктура огледала се у неколико следећих чињеница. Криза је утицала на смањење тражње и пад свих цена. Будући да је Југославија била претежни извозник пољопривредних производа и сировина, то се вишеструко негативно одразило на платни биланс земље а, самим тим, и на њену економију, што је у великој мери утицало и на односе између региона.

Почнимо редом. Цене индустријских производа спорије су падале од цена пољопривредних производа. Тако, на пример, *најнижи* пад цена некартелисаних индустријских производа забележен је 1936. на 62,1 индексна поена а картелисаних 1931. на 89,6 индексних поена у односу на 1926. годину. У исто време, *најниже* цене ратарских производа 1934. пале су на 51,6 индексних поена; а *најниже* цене стоке 1935. пале су на 55,6 индексних поена, такође у односу (у оба случаја) на 1926. годину.[92] Прецизније речено, пад цена пољопривредних производа био је знатно оштрији, будући да су у 1934. години у односу на цене из 1923. године, цене пале на 36,9 индексна поена, док су у исто време цене индустријских производа и рударства пале на 61,8 индексна поена.[93] Изложени подаци говоре да је *највише* забелележен *пад цена* индустријских картелисаних призвода,[94] у међуратном периоду у Краљевини, био готово три пута мањи него највише забележен пад цена инду-

[90] Према анкети Београдске трговачке коморе, куповна моћ сељака у 1936. опала је за 30-60% у односу на 1925. годину. Vučo, N., 1968, str. 93.

[91] Šećerov, S., 1936, *Problemi svetske i naše privrede*, str. 195.

[92] Kukoleča, S., 1956, *Analiza privrede Jugoslavije...,* str. 25.

[93] Stajić, S., 1959, *Nacionalni dohodak Jugoslavije* ... Tab. 5.

[94] Како је то изгледало можемо видети на следећем примеру: цена цемента у Сплиту пре кризе била је од 3.000 до 3.500 динара, за време кризе од 2.600 до 2.800 динара а после склапања картела 4.500 динара. *Политика*, 16. 4. 1932. Нав. према: Димитријевић, С., 1958, *Страни капитал у привреди бивше Југославије*, Нолит, Београд, стр. 145.

стријских некартелисаних производа и четири до пет пута мањи него највише забележен пад цена пољопривредних производа. Истовремено, ситуација на светском тржишту била је нешто другачија: цене индустријских производа падале су нешто више од домаћих а цене пољопривредних производа нешто мање од југословенских.[95] Нижи пад цена индустријских производа у земљи него у свету био је, пре свега, због велике царинске заштите тих производа.

Један од кључних узрока разлика у паду цена било је стварање картела, односно монополистичко понашање знатног дела тадашње индустрије. Предузећа удружена у картеле поседовала су, према Куколечи, 22,3% од укупно ангажованог капитала у привреди Краљевине Југославије.[96] Картели су били претежно сконцентрисани у Дравској и Савској бановини. У 1938. години било је регистровано 343 картела, са 2,2 милијарде динара уложеног капитала. На Дравску бановину отпадало је 23,2% од укупног броја или 24,3% од ангажованог капитала а на Савску 33,5% од броја или 35,3% од капитала свих регистрованих картела. Истовремено, картелисана предузећа из обе ове бановине располагала су са 74,9% од укупно ангажованих коњских снага свих картелисаних предузећа.[97] То нам говори: прво, да су помоћу нереалних (картелисаних) цена индустријских производа ове две бановине, преко маказа цена, извлачиле доходак из осталих региона Југославије (јер је пад цена картелисаних производа био далеко најмањи), и друго, да је пољопривреда била депривилегована у односу на све остале привредне гране. Не само због неупоредиво већег пада цена пољопривредних производа него и зато што је била оптерећена извозним царинама и превеликим порезима, који су износили 12−15%.[98] То су морали да плате потрошачи из читаве земље, који су, исцрпљени високим ценама, реаговали смањењем потрошње основних намирница, а то је још више погађало пољопривредну производњу, нарочито у пољопривредно интензивним регионима.

Поред раније описаних погодности, југословенска индустрија, због своје ниске продуктивности и малог учешћа нето инвестиција у односу на национални доходак, споро се развијала. Наиме, за период 1923−1938. године просечна стопа раста националног дохотка била је 1,9% годишње, а по становнику само 0,15% годишње.[99] На то је, поред економске кризе, утицао и низак

---

[95] *Привредни преглед*, 13. 7. 1930.

[96] Kukoleča, S., *Karteli*, str. 219.

[97] Чалић, М., 2004, *Социјална историја*…, стр. 343. Такође: Dimitrijević, S., 1958, *Strani kapital...*, str. 226−228.

[98] Чалић, Ж. М., 2004, *Социјална историја*…, стр. 302.

[99] Stajić, S. 1959, *Nacionalni dohodak Jugoslavije...*, str. 6−22. По Винском, раст укупног друштвеног производа у Југославији у периоду 1910–1938. кретао се по годишњој стопи 1,8 а по становнику 1,0 − то је знатно више него код Стајића (због српских демографских губитака у Првом светском рату). Види: Vinski, I., 1978, *Kretanje društvenog proizvoda svijeta od 1910. do 1975. godine*, Ekonomski institut, Zagreb, str. 116.

ниво нето инвестиција, које су се између два светска рата у Југославији кретале око 5% националног дохотка, док су се оне, у истом раздобљу, у развијеним земљама кретале изнад 10%.[100] То је била, између осталог, последица: прво, тадашње економске политике; друго, глобалне економске кризе; треће, јефтиних пољопривредних производа тридесетих година; и четврто, одлива капитала под контролом акционара са Запада и шпекуланата за време економских криза тридесетих година. Тај одлив капитала нарочито је био велики из рударства (сконцентрисаног у Србији и Босни и Херцеговини).[101] Ту се може тражити један од узрока зашто индустрија није успела ни да делимично апсорбује вишак радне снаге са села, иако је учешће иностраних средстава у њој 1938. године износило 45,6%.[102] Томе су у великој мери допринели и скупи кредити, будући да је банкарски капитал претежно био у страним рукама.[103]

Мере економске политике толико су утицале на положај сељаштва да се, према Куколечи, путем маказа цена и других сложених тржишних механизма, из пољопривреде између два светска рата одливало око 46% њених тржишних прихода (без дела продаје локалним потрошачима).[104] А то значи у највећој мери из централне Србије, Војводине, Славоније и Срема, заправо из оних региона који су давали највише пољопривредних вишкова. У периоду 1932−1939. године цене индустријских производа које је сељак куповао биле су за 35−75% веће од цена призвода које је он износио на тржиште.[105] Наведене чињенице указују да је пољопривреда све време између два рата у највећој мери финансирала индустријску производњу. То је посебно важно нагласити ако знамо да је учешће пољопривреде у укупном националном дохотку између два рата у просеку износило око 46%.[106] Истовремено, становништво које је живело од пољопривреде, шумарства и рибарства чинило је, према попису из 1931. године, 76,3%.[107] У мање развијеним регионима тај проценат је био већи. С тим у вези значајна је чињеница да су укупна фискална оптерећења ниско продуктивне пољопривреде износила 48%, занатства 32% и

[100] Čalić, D., 1963, *Izgradnja industrije u FNRJ*, Naprijed, Zagreb, str. 44−46.

[101] Тако, на пример, профит у Борском руднику у периоду 1928-1937 износио је 1996% више од вредности акцијског капитала. Dimitrijević, S.,1958, str. 69.

[102] Dimitrijević, S., 1958, *Strani kapital...*, str. 208.

[103] Под директним страним утицајем било је 61,6% банкарског капитала. Dimitrijević, S., 1958, *Strani kapital...*, str. 18.

[104] Kukoleča, S., 1956, *Analiza privrede Jugoslavije pred Drugi svetski rat,* Ekonomski institut FNRJ, Beograd, str. 207.

[105] Јелић, М., и Цветковић, Р., 1956, "Развитак привреде између два светска рата", у: *Развитак привреде ФНРЈ*, Нолит, Београд, стр. 54.

[106] *Statistički godišnjak K J za 1937*, str. 403.

[107] *Statistički godišnjak K J za 1940*, str. 20−31.

индустрије 22,5%. У исто време, учешће у потрошњи било је: пољопривредници 41%, запослени у индустрији 36% и занатлије 23%.[108]

Наведени подаци, јасно показују, до којих се размера, путем маказа цена, одвијало преливање дохотка из пољопривредних региона у индустријске, односно из Србије у Словенију и Хрватску. То је један од, поред уситњеног поседа и аграрне пренасељености, кључних разлога који су успоравали или онемогућавали модернизацију пољопривреде, која се претежно заснивала на сточној радној снази. (У пољопривредно најразвијенијем региону Војводини сточна радна снага учествовала је са 50,4% од укупно ангажоване радне снаге. А један од разлога је у томе што су увозне машине биле оптерећене великим царинама.) Истовремено, према Куколечу, бруто приход по једној сеоској радној снази износио је, у односу на југословенски просек, 1939. године, у Словенији 88,6; Хрватској 104,8; Босни и Херцеговини 51,8; Црној Гори 33,4; Војводини 212,4; централној Србији и Косову и Метохији 124,7 и Македонији 47,8 индексних поена.[109]

Овде треба имати у виду да је аграрна пренасељеност највише била раширена у Приморској бановини (на 100 хектара ораница има 302 становника који живе од пољопривреде), затим у Зетској (236), Дравској (219), Савској (158), а најмања у Моравској (165), Вардарској (136), Врбавској (128), управи града Београда (106) и Дунавској (81).[110] Ако имамо у виду да је у Дравској и Савској бановини процентуално највише било непољопривредног становништва, то је један хектар земље, поред Приморске и Зетске бановине, хранио највише становника ових двеју бановина. Продуктивност рада у пољопривреди била је највећа у Војводини, централној Србији и Славонији. Отуда су оне давале далеко највише пољопривредних вишкова и, самим тим, маказама цена биле највише оштећене. Оне од тога, као што видимо, због ниских цена пољопривредних производа, великих пореза и скупих транспортних трошкова, нису имале много користи.

Аграрна пренасељеност је у великој мери оптерећивала пољопривреду и, према неким проценама, износила је између 3 и 3,8 милиона становника, односно вишак радне снаге на селу износо је између 900.000 и целих 1.000.000 лица.[111] Оваква економска политика према пољопривреди, односно пребацивање издржавања државе на њена плећа (што је чињено и након Другог светског рата), а посебно политика царинских стопа, и тада је изазивала незадовољство и била предмет жестоких оспоравања. Та политика, нај-

[108] Kukoleča, S., 1956, str. 195-198.

[109] Треба напоменути да је за Хрватску прорачун (процена), по самом аутору, прецењен. Види: Kukoleča, S., 1956, str. 72-90.

[110] У исто време у Данској је било 36, Немачкој 52, Чешкој 56, Моравској 63, Аустрији 64, Мађарској 72, Румунији 97. Види: Mirković, M., 1958, "Agrarna politika", u: *Izbor iz ekonomskih radova*, Naprijed, Zagreb, str. 217.

[111] Kukoleća, S., 1956, *Analiza privrede Jugoslavije...*, str. 201.

блаже речено, оцењена је као неадекватна економским могућностима сељаштва. Она га је све више исцрпљивала, односно спречавала је, због одсуства акумулације, модернизацију села, нарочито његово повезивање путном мрежом. (Због лоших комуникација, односно тешкоћа у дотурању њихових производа до потрошачких центара, енормни транспортни трошкови падали су на њихова плећа и тиме умањивала њихову и онако малу добит.) Истовремено, та економска политика била је често хаотична – без плана.[112] Али, због "виших интереса", српски представници у власти то нису хтели да чују. Били су опијени прво идејом а затим и самим уједињењем.

Највеће оптерећење сељаштва у апсолутним вредностима имамо у Војводини и Срему, затим Хрватској и Славонији, а најмање у Далмацији и Босни и Херцеговини. Велико оптерећење сељаштва у Словенији настаје, пре свега, због локалних пореза, односно "бановинских даћа", које су биле далеко највеће у држави.[113] Пореска оптерећења сељаштва, као што видимо из приложених података, после извршене пореске ревизије су: прво, највећа у Војводини, и друго, остала и даље велика, јер се порез у великој мери плаћао по хектару а не по оствареном дохотку или добити. То значи, већи терет (по становнику) носила су сељачка домаћинства из мање развијених крајева с уситњеним поседом, а главни терет финансирања државе падао на терет пољопривредних региона (централне Србије, Војводине, Славоније и Срема). Велика пореска оптерећења сељака, на једној, и велике царине на скупе пољопривредне машине и алате, с друге стране, произвели су одлив нето акумулације у индустријски развијена подручја и онемогућили модернизацију српског села и изградњу њему неопходне инфраструктуре (пре свега путне мреже). А у исто време, да поновимо, скуп превоз падао је на терет произвођача. То је утицало да пољопривредни производи постижу мању цену, јер у крајевима у којима су недостајали, због њихове скупоће, долази до смањене потрошње.

Изложеним подацима треба додати чињеницу да је, непосредно након ослобођења, фискално оптерећење пољопривреде (ради изградње државе у коју су ушла „ослобођена браћа" и повећаних војних издатака због несигурних граница) било натпросечно, и то посебно првих неколико година у Србији. Затим, да се због "прикључења" ослобођених крајева, односно уједињења, Србија од Аустрије добила незнатну ратну одштету (5% од укупне ратне штете одређене Аустрији). Одатле произлази да је њихово не само ослобођење него и послератни развој у извесној мери, преко маказа цена, платила Србија. На основу изложеног, можемо закључити да је Србија у послератном развоју заузела ниску стартну позицију, да је та позиција погоршана за време државног провизоријума (непосредно након ослобођења) и да се на овај гу-

[112] Петровић, П., 1929, "Наш индустријски протекционизам", *Летопис Матице српске*, год. CIII, св. 3, стр. 432.

[113] Krstić, Đ., 1934, *Dva aktuelna agrarna problema*, Sarajevo, str. 104.

битак, из тадашње политичке елите, због мира у кући, готово нико није много (барем јавно) обазирао.

Државне субвенције

Следећа погодност за индустрију биле су државне субвенције које су повремено даване појединим гранама или предузећима. Ако изузмемо или занемаримо да су многа државна предузећа пословала с губитком.[114] Према неким подацима, иако непотпуним, субвенције су даване претежно предузећима у Далмацији, како би се ојачали поморство и бродоградња. Као пример можемо навести поморску трговачку пловидбу,[115] којој је држава од 1922. до 1939. дала 975 милиона динара субвенција. Насупрот овоме, српска речна пловидба није добила ни динар субвенција. У периоду 1925−1935. целокупна трговачка морнарица убрала је приход од спољне поморске трговине 916 милиона а држава је исплатила субвенције у износу од 552 милиона динара. Значај тих субвенција је још већи ако имамо у виду да је нешто више од половине превоза обавила италијанска трговачка морнарица, која није добијала субвенције југословенске државе.[116] Зато је само у периоду од 1919. до 1930. бруто тонажа поморске трговачке морнарице повећана за 346%,[117] што је импресиван привредни раст у односу на остале привредне гране Краљевине Југославије. То је утицало не само на повећање промета трговачке морнарице и јадранских лука него и запосленост железнице према тим лукама.

Поред тога, Краљевина Југославија је, да би стимулисала бродоградњу, иако је у њој био сконцентрисан страни капитал, законом од 1. јуна 1929. ослободила од пореза и такси, поред поморско-бродарских предузећа, и бродоградилишта на дванаест година (за постојећа од 1. априла 1928. до 31. марта 1940. године, а за новооснована од дана оснивања следећих 12 година).[118] Та стимулација далматинске бродоградње дала је више него позитивне резултате. Истовремено, кукњави у хрватској штампи и изјавама њихових политичких представника о запостављености Хрватске у новој држави није било краја.

---

[114] Тако, на пример, у 1920/21. пословали су с губитком рудник "Загубовац" 4.490.000 круна, "Цинкара Цеље" 10.438.000 круна, "Губерево поље" 325.000 и "Љубовија" 11.901.000 круна. Шећеров, С., 1926, *Наше финансије 1818−1925*, стр. 35.

[115] Југословенску поморску пловидбу иначе је држао енглески капитал, који је држао 62,8% целокупне њене тонаже. Dimitrijević, S., 1958, *Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije*, str. 149.

[116] *Istina o "Ekonomskoj podlozi hrvatskog pitanja*", str. 57−61.

[117] Мирковић, М., 1933, *Саобраћајна политика*, стр. 129−131.

[118] Ослобођење се односи на: све непосредне порезе, порез на пословни промет, све прирезе на царину и царинске таксе, таксе за одобрење друштвених уговора и сл. Мирковић, М., 1933, *Саобраћајна политика*, стр.120−122.

Следећи пример су мелиоризације. На њих је држава у периоду 1919−1937. потрошила 558,5 милиона динара, а од те суме Савска бановина је добила 16,5% а Моравска, Зетска, Дринска, Вардарска и Врбаска заједно 16,7%. А Моравска бановина (погађана честим поплавама) само 1,7%. Издвојена средства за пошумљавање у периоду 1929−1936. године (78,1 милион динара) додељена су Савској, Приморској и Дравској бановини 56,5% иако оне по пространству представљају 30% укупне државне територије.[119] Све те мере, које више које мање, пресудно су утицале на стопу привредног развоја региона и на нихов како тадашњи тако и каснији укупни друштвено-економски развој. Нарочито ако имамо у виду да су те почетне предности касње биле ненадокнадиве. Истовремено, влада у Београду двадесетих година ликвидирала је одељења Министарства трговине и индустрије у Загребу, Љубљани, Сарајеву и Сплиту. Та одлука је наишла на знатне отпоре политичких странака и тамошњих економских субјеката.[120] То је значило да влада, на једној страни, централизује управу, а на другој, ту централизацију ради мира у кући (безуспешног) "плаћа" тиме што даје многе погодности индустрији сконцентрисаној у западним регионима а на рачун пољопривреде и производње сировина претежно сконцентрисаних у југоисточним регионима.

Неки резултати економске политике

Мере економске политике након уједињења нису ишле у правцу да се обнови или олакша обнова за време рата готово уништене српске економије. Насупрот томе, мере економске политике, нарочито у првих десет година након уједињења, ишле су, као што видимо, у три основна правца: прво, задовољавања потреба државе као целине, а често на штету пољопривредних и мање развијених региона, затим, давања нагласка на индустријализацију читаве земље и без обзира где ће се та нова предузећа подизати (што је са становишта целине земље било исправно, имајући у виду да је реч о ниско индустријализованој земљи); друго, задовољавања потреба нараслог чиновништва; и треће, плаћања "цеха" уједињења. То значи, због сталних и разних захтева из северозападних покрајина, тужакања, пропаганде и разних облика опструкције,[121] влада великом броју случајева попушта, ради смањења међунационалних тензија и лажног мира у кући (што ће касније време потврдити) у и удовољава њиховим најчешће економским захтевима – што је морао неко да плати, а то је био сељак. У исто време, за сваки подигнути привредни објекат у Србији, а посебно у Београду, у словеначкој и хрватској штампи

[119] Grđić, G., 1940, "Koji su krajevi privredno najviše napredovali posle rata", u: *Istina o "Ekonomskoj podlozi hrvatskog pitanja*", str. 11.

[120] Đurović, S., 1986, str. 67−68

[121] Ту се крије, између осталих, један од разлога размишљања краља Александра да 1928. године ампутира Хрватску.

подизана је велика бука, у циљу придобијања сопственог јавног мњења за своју ствар, с једне, и истовремено његовог дугорочног окретања против Београда, а тиме и Србије,[122] како би се лакше правдали сопствени потези и евентуално придобили спољни чиниоци (познати су покушаји интернационализовања "хрватског питања" између два светска рата), с друге стране.

Истини за вољу, индустрија, и поред надпросечне царинске заштите и других погодности, као и значајних иностраних улагања, није успела, због ниске акумулативне способности, да знатно поправи своје учешће у националном дохотку. Тако, на пример, учешће индустрије и рударства у бруто националном дохотку, према Стајићу, попело се са 17,0% у 1923. на 21,1% у 1939. години,[123] а поморско бродарство од ослобођења па до 1935. године, због субвенција и других погодности, иако је било у иностраном власништву, за 322%.[124] Иако је за првих девет година производња сировог бакра повећана десет пута, дуплирана производња олова, мрког угља, лигнита и слично,[125] то се није много одразило, због одлива капитала из рударства, на индустријски развој. Кључни узрок споре индустријализације, поред дејства глобалне економске кризе између два рата, био је, пре свега, недостатак конкуренције, бежања шпекулантског капитала у иностранство након стабилизације економских прилика у земљи, затим високе царинске заштите индустријских производа и, на крају, већ поменуте, ниске стопе нето инвестиција. Већем индустријском развоју није могла допринети ни скромна фискална политика, за разлику од оне која је вођена после Другог светског рата, а која се кретала на нивоу испод ¼ укупног националног дохотка.[126]

Након укратко изложене економске политике међуратних југословенских влада, није згорег напоменути да је учешће Хрватске и Словеније 1939. године у индустријској производњи Југославије износило 52,9% (становништво 32,2%),[127] а све време, прво хрватски и словеначки припадници националних странака и клерикалци, а за њима комунисти и усташе, свакодневно испредају причу да их поробљава и искоришћава "српска угњетачка нација" и "велокосрпска буржоазија" или "хегемонистички и централистички Београд", и томе слично. Та методологија оптужби (настала у време аустроугарске антисрпске пропаганде) настављена је с већим или мањим интезитетом и

[122] Љубљански *Trgovački list* и загребачки *Trgovinski vjesnik* (30. 11. 1935) покренули су кампању против оснивања београдског сајма, јер по њима Београд нема повољан географски положај као што то имају Загреб и Љубљана. Прица, Б., 1937, *Хрватско питање и бројке*, Београд, стр. 22.

[123] Stajić, S., 1959, *Nacionalni dohodak Jugoslavije* ...tab. br. 6.

[124] *Istina o "Ekonomskoj podlozi hrvatskog pitanja*", str. 58.

[125] Деспић, Р., 1928, "Наше рударство", у: *Јубиларни зборник живота и рада СХС 1918-1928*, св. II, стр. 202.

[126] Stajić, S., 1959, tab. br. 6.34, str. 108.

[127] *Закон о петогодишњем плану развитка народне привреде ФНРЈ 1947−1951*, 1947, Савезна планска комисија, Београд, стр. 73.

након Другог светског рата. Она је увек појачавана и добијала "право" грађанства у време друштвених, економских или политичких криза, односно мутних времена или када су политичке вође хтеле испословати неку привилегију за свој крај или націју – како раније тако и касније.

Једна од тих оптужби била је да Хрватска мање добија за потребе своје аутономије него што је то био случај док је била под Аустро-Угарском, односно да више издваја за заједничке потребе. Ситуација је била и у овом случају, као и у многим другим, нешто другачија. На основу прорачуна Владана Ђорђевића више је него евидентно да Хрватска "данас даје држави читавих 10% мање него што је пре давала".[128] Према другим подацима Хрватска је од својих прихода 56% давала за заједничке (аустроугарске) потребе, а 44% задржавала за аутономне потребе.[129]

Како је изгледала та "србијанска хегемонија" од стране "великосрпске буржазије" и "хегемонистичког Београда" коју спроводи "опака и глупа београдска влада" може се најбоље видети на основу неколико других непобитних чињеница. Инострани капитал у привреди Југославије био је доминантан и износио је 1939. године 51,39%.[130] Самим тим, ни српски, ни хрватски ни словеначки. Прецизније речено, учешће ангажованог страног капитала према регионима био је: Словенија 57,9%, Хрватска и Славонија 50,5%, Далмација 76,4, Босна и Херцеговина 48,1%, Војводина (без Срема с Барањом) 47,2%, Србија (територија пре 1912) 37,4%, Јужна Србија (с Македонијом) 25,9% и Црна Гора 1,5%.[131]

Убрзани индустријски развој првенствено северозападних региона непосредно након уједињења био је могућ захваљујући следећим чињеницама: виши степен индустријализације и развијенија инфраструктура при уједињењу северозападних република/региона, у рату порушена српска индустрија и рударство, чији је опоравак споро ишао, шпекулантска улагања у време државног провизоријума, и затим, мере економске политике, које су се у основи заснивале на високој царинској заштити индустријских производа, чиме је искључена инострана конкуренција северозападним регионима, монополском понашању индустрије, извозним царинама за пољопривредне производе и сировине, ванцаринској заштити и субвенцијама.[132] Али у Хрватској, а повремено и у Словенији, то једноставно нису хтели да виде. Насупрот томе, оптужбе на рачун Београда су се само смењивале и умножавале. Слично је урађено и пред само разбијање/распад друге Југославије.

---

[128] Đorđević, V., 1940, "Zablude o finansijskoj eksploataciji", u: *Istina o "Ekonomskoj podlozi hrvatskog pitanja"*, str. 22−25.

[129] Шећеров, С., 1926, *Наше финансије 1818−1925*, стр. 10.

[130] Jurković, B., 1941, *Das auslandishe Kapital in Jugoslawien*, str. 441. Nav. prema: Mirković, M., 1958, str. 374.

[131] Dimitrijević, S., 1958, *Strani kapital...*, str. 168. Такође:

[132] Mirković, M., 1958, *Ekonomska historija Jugoslavije*, str. 403−404.

Друштвене делатности

У интересу потпуније анализе дешавања у друштвеним делатностима између два светска рата, навешћемо неколико примера, иако се тиме нећемо превасходно бавити. Какав је био национални састав виталних друштвених служби и слично. Затим, како је ко прошао у тој заједничкој држави, односно како је, у интерпретацији Мирослава Крлеже, да би оправдао хрватски геноцид над Србима, прошао наш човек (Хрват) ”у овој блесавој рojалистичкој, династичкој најезди из Београда избатинан и оплијењен”.[133] Како је «њихов човек» био оплијењен видели смо. Или, како он на другом месту каже, како је реализована та ”србијанска сељачка државотворна агилност”,[134] од које су они имали толике тобожње штете. Тај састав, кад је реч о правосуђу, обезбеђује колику-толику једнакост грађана пред законом. С друге стране, национални (или верски) састав припадника кључних државних служби обезбеђују, такође, равноправност (на којој се након Другог светског рата посебно инсистирало).

Колико су Хрвати били депривилеговани, као што се то у Загребу стално говорило и у штампи свакодневно писало, сликовито говоре наредни подаци. Национални састав судија у судовима 1934. године који стоје под Министарством правде Краљевине Југославије и који обезбеђују једнакост грађана пред законом био је: од свих судија, Хрвати чине 28%, односно касационих судија је 40%, судија управних судова 34% и државних саветника 24%. Истовремено удео Хрвата у становништву био је 23%.[135]

Положај једне друштвене групе (да ли су привилеговани или депривилеговани) донекле[136] можемо видети и на основу казнене политике. Подаци о кажњеним лицима у ”хегемонистичкој” Југославији, сређени према вероисповестима говоре нам да је она у великој мери била уједначена. Подаци о кажњеницима како пред нижим (окружним и првостепеним) тако и пред вишим (среским) судовима за католике и православне крећу се нешто изнад њиховог укупног учешћа у становништву. Истовремено, број осуђених лица

[133] Крлежа, М., 1953, “Тезе за једну дискусију из 1935”, *Нова мисао*, год. I, бр. 7 стр. 3-81. Нав. према: М. Крлежа, *Десет крвавих година*, Нолит, Београд, 1960, стр. 529.

[134] Крлежа, М., 1924, “Десет крвавих година – 1914–1924”, *Књижевна република*, год. III, бр. 5 и 6, стр. 237−305, Нав. према: М. Крлежа, *Десет крвавих година*, стр. 39.

[135] Прица, Б., 1937, *Хрватско питање и бројке*, стр. 39.

[136] Познато је да сепаратистичке групе, којих је у Хрватској итекако било, често не признају па самим тим и не поштују законе земље, те отуда чешће долазе у судар с позитивним правним нормама. Види шире: Вуковић, С., 2005, «Корупција између права и морала», *Социолошки преглед*, год. 38. но. 4, стр. 503−526. Такође: Вуковић, С., 2005, *Право, морал и корупција*, “Филип Вишњић”, Београд.

муслиманске вероисповести и других мањих верских групација је исподпросечан.[137]

Такође, у "читавом низу виших државних служби, […] Хрвати учествују са 29,74%, док их у држави има 23% од укупног становништва".[138] Учешће Хрвата међу наставницима народних, основних и виших школа било је 26,1%, наставницима грађанских школа 41,4%, наставницима гимназија 27,1% и наставницима учитељских чкола 28,1%.[139] Значи, у оба ова случаја, учешће Хрвата је, као што видимо, изнадпросечно.

У школској 1931/32. години студирало је у Београду 8.481, а у Загребу 5.106 студената. Истовремено, у буџетској 1932/33. години један студент Београдског универзитета стајао је државу годишње 3.222,55 динара, док је студент Загребачког универзитета стајао државу 6.330,13 динара. То јест 96% више.[140] Вероватно да је за целокупно међуратно време та разлика на штету Београдског универзитета била мања. А хрватска пропаганда између два светска рата, поред навођења "стомилионског иметка" Београдског универзитета (као да је тај иметак добијен од државе или пак хрватских грађана, а не од Срба задужбинара), све је време, не поштујући чињенице, тврдила супротно.

У Хрватској је, између два рата, између осталог, у штампи и јавним наступима њихових политичких представника дизана велика бука око, како се у Загребу говорило, српско-црногорских пензија. Чињенице говоре нешто другачије. Укупно исплаћене пензијске принадлежности 1933. године у Дравској бановини износиле су 14,4% (становништво 8,2%), у две хрватске бановине 28,3% (становништво 25,8%), а у Зетској бановини 6,8% (становништво 6,7%). У осталим бановинама 50,5% (становништво 58,3%).[141] Односно у хрватским и словеначкој бановини 42,7% (становништво 34%). То значи, као кад је реч и о приходима, изнад просека земље.

У поштанско-телеграфској служби, у којој је запослење због стабилних и за оно време солидних плата, сматрано за привилегију, од укупно запослених чиновника и чиновника приправника православни (нема података по националном кључу) су чинили 46,6% (учешће у становништву 48,7%), католици 50,7% (учешће у становништву 37,4%) и муслимани и остало 2,7% (учешће у становништву 13,8%).[142] Мање-више слична је ситуација, ако изузмемо да

---

[137] Вуковић, С., 2003, „Стварање националних економија и разбијање Југославије", стр. 203, 204 (таб. 4 и 5).

[138] Прица, Б., 1937, стр. 23.

[139] *Статистика школа под Министарством просвете на дан 15 маја 1932. год.*, Министарство просвете, Београд, 1933, Нав. према: Прица, Б., 1937, стр. 38.

[140] Žujović, M., 1940, "Zapostavljanje hrvatskog sveučilišta", u: *Istina o "Ekonomskoj podlozi hrvatskog pitanja*", str. 32-37.

[141] Прица, Б., 1937, *Хрватско питање и бројке*, стр. 44.

[142] Прица, Б., 1937, стр. 40.

нисмо успели пронаћи податке за војску и полицију, и кад је реч о осталим виталним државним службама.[143] Истини за вољу, нису у свим службама Хрвати били привилеговани. Има и супротних примера. Од података које сму успели пронаћи, Хрвати и Словенци су били исподпросечно заступљени у дипломатско-конзуларној служби. (Вероватно због чињенице да су њихови кадрови у спољним наступима често вршили опструкције, као што су то чинили и од краја осамдесетих до сецесије, па им се није веровало да ће заступати интересе читаве државе.)

* * *

На основу изложених података, видљиво је да о српском искоришћавању хрватских и словеначких земаља нема основа. Али, сви су изгледи, деманти и докази нису много вредели, како раније тако ни касније. Свакодневне а најчешће лажне оптужбе и тужакања (научена у аустроугарским временима) из дана у дан су се умножавала и бивала су све тежа и тежа и најчешће прелазиле све норме политичке културе и елементарног укуса. Те оптужбе су, пре свега, биле проузроковане противљењем доминатног дела хрватске политичке и културне елите уједињењу. Али како она у том историјском тренутку није имала друго решење, на њега је невољно пристала, односно хроничне жалопојке и оптужбе Србије сведоче о прикљештености хрватске политичке елите између непријатељског става према уједињењу, с једне, и одсуства политичке алтернативе, с друге стране. То добро одсликава један пример: Стјепан Радић је лично још 8. децембра 1920. заједно с посланицима "хрватске заступничке већине" организовао "праву процесију [...] којом приликом је свирана и химна Фрањи Јосипу".[144] Те оптужбе су такође служиле хомогенизацији Хрвата и подизање њихове националне свести, с једне, и настојању за заузимање што боље позиције, како раније у првој, тако касније и у другој Југославији, с друге стране. Касније је то искоришћено и у њиховој борби за отцепљење. Оптужбе су ишле толико далеко да је, како су они говорили, „београдски режим" препустио Фјуму (Ријеку) Италијанима, без обзира што је преговоре око разграничења с Италијом води Хрват Анте Трумбић, министар иностраних послова краљевске владе. Спољно и унутрашње конституисање државе није их занимало. О захвалности или и минималном обзиру према превођењу из поражене у победничку страну не треба ни говорити. Напротив, Стјепан Радић је у *Слободном дому* објавио чланак: "Истина о тобожњем или правом продору солунске фронте и о томе како су Хрвати ослободили Србе"![145] Минимизирање српских победа није било случајно. Још

[143] Податке за војску и полицију (за сада) не поседујемо. Према неким (непровереним) подацима Краљевина Југославија је имала свега 21.000 полицајаца.

[144] Станковић, Ђ. Ђ., 1994, *Никола Пашић и Хрвати*, стр. 65.

[145] *Slobodan dom*, 15. 8. 1923.

је раније (1921) народни посланик Рудолф Херцог прекретницу рата видео у Вилсонових 14 тачака, после којих су Хрвати бацили оружје и напустили фронт на Сочи. ”То је био узрок аустријском слому и нашем за једничком ослобођењу. Србију и Босну и Хрватску ослободио је Вилсон.”[146]

Укратко изложени економски однос између региона показује више него видљиво да је Краљевина Југославија била суочена с многим проблемима. Један од тих проблема, поред сталних чарки на новоуспостављеним границама, притисцима савезника за ревизију Тријанонског уговора, италијанском настојању да дестабилизују нову државу, различитих валутних и царинских система, различитог нивоа развијености, различитих културних стандарда, верске подељености и нетолерантности и противљење Ватикана том уједињењу,[147] биле су сталне и лажне оптужбе од стране Хрвата да су депривилеговани. А повремено су им се придруживали (у то време знатно дискретније) и Словенци.

Српска политичка елита, како тада тако и касније, на све то пристаје због великог улога коју је Србија уложила у нову државу, наивно верујући да ће се стање поправити. То је, у великој мери, трошило српске снаге[148] и дестабилизујуће утицало на целокупну организацију државе и друштва. Спречило је политичку елиту да се ангажују на решавању других горућих политичких, економских и културних проблема, којих је морало бити у држави састављеној од народа који до тада никада нису живели под окриљем исте државне власти. Прецизније речено, спречило је српску елиту у решавању својих виталних друштвених и економских проблема. Зато је била могућа, док су Срби били заокупљени државом, тако брза индустријализација северозападних покрајина (бржа од свих осталих) у првом петогодишту након ослобођења.

Након Другог светског рата, све ове оптужбе биће обновљене и у свим кризним ситуацијама у мањој или већој мери понављане. С тим да ће им се, као што је познато, у потпуности придружити Словенци (који ће сада, због „фрустрираности” Хрвата због извршеног геноцида над Србима током Другог светског рата, све време водити главну реч) и Шиптари, иако је Србија издвајала огромна средства за развој Косова и Метохије. (Позната је шиптарска пропагандна крилатица: “Трепча ради, Београд се гради”.) Затим, многе оптужбе на рачун Београда нису имале реалну подлогу. Основни мотив ових оптужби био је, пре свега, политичке природе: прво, као притисак на централну власт ради бољег позиционирања, како сопственог (појединачних актера) тако и свог региона у заједничкој држави, друго, ради ширења незадовољства

[146] Станковић, Ђ. Ђ., 1994, *Никола Пашић и Хрвати*, стр. 53.

[147] Вуковић, С., 2004, «Улога Ватикана у разбијању Југославије», *Социолошки преглед*, год. 38. no. 3, стр. 423–443.

[148] Stefanovski, M., 1988, *Srpska politčka emigracija o preuređenju Jugoslavije 1841-1943*, Beograd, str. 73.

и убирања политичких поена међу својим бирачима и присталицама, и треће, ради формирања што шире сагласности у сопственом становништву за будуће отцепљење, односно за његову припрему.

П Р И Л О Г – ТА Б Е Л Е

Табела 1. **Индустријска постројења, капитал, радна места и погон**

	Година оснивања до 1918				Година оснивања 1919 - 1938			
	Број фабрика	Капитал (у 000 дин.)	Радници	Коњ. снаге	Број фабрика	Капитал (у 000 дин.)	Радници	Коњ. снаге
Словенија	453	1.398505	32.555	90.167	403	797.830	31.716	81675
Хрватска и Славонија	478	1.646734	36.874	115.250	635	1.388.159	49.047	49.979
Далмација	70	798.103	5.835	146.385	97	229.137	5.104	6.936
Босна и Херцеговина	145	885.608	20.074	57.326	129	238.844	10.332	10.077
Војводина (без Срема)	406	1.060663	27.622	66.700	390	442.280	20.109	28.887
Србија (у гран. 1912)	249	1.825258	29.069	66.427	428	1.015302	25.662	79.303
Јужна Србија	22	29.937	686	1.377	99	214.603	3.030	12.129
Црна Гора	8	16.143	168	615	12	8.753	124	905
Краљев. СХС	1831	7.660951	152.883	543.697	2.193	4.334908	145124	269881

Извор: *Статистика индустрије Краљевине Југославије*, 1941, стр. 67, 73.

Табела 2. **Новоподигнута индустријска постројења 1919-1923.**

Регион	Број фабрика	Капитал (у 000 дин.)	Радници	Коњске снаге
Словенија	189	477.157	14.437	66.571
Хрватска и Славонија	236	742.326	22.096	22.172
Далмација	20	66.045	1.253	1.184
Босна и Херцеговина	50	120.492	5.058	3.551
Војводина (без Срема)	96	175.633	6.799	6.167
Србија (у гран. 1912)	102	355.348	8.965	12.648
Јужна Србија	14	82.712	486	4.046
Црна Гора	-	-	-	-
Краљевина СХС	707	2.019.713	59.094	116.339

Извор: *Статистика индустријеКраљевине Југославије*, 1941, стр. 64.

Табела 3. **Инвестирани капитал у 000 динара**

	До 1908	1909-1918	1919-1928	1929-1938	Непознато	Укупно
Словенија	1.217.861	180.644	797.830	137.037	8.595	2.204.932
Хрватска и Славонија	1.325.596	321.138	1.388.159	383.264	31.514	3.066.407
Далмација	474.472	323.631	229.137	140.790	67.445	1.094.685
Босна и Херцеговина	648.967	236.641	238.844	85.389	74.584	1.199.036
Војводина (без Срема)	422.951	637.712	442.280	157.735	63.310	1.556.253
Србија (у гран. 1912)	1.447.500	377.758	1.015.302	432.991	12.840	2.853.400
Јужна Србија	23.985	5.952	214.603	83.633	450	244.990
Црна Гора	4.949	11.194	8.753	2.200	–	24.869
Укупно	5.566.281	2.094.670	4.334.908	1.423.069	258.738	12.244572

Извор: *Статистика индустрије Краљевине Југославије*, 1941, стр. 73.

Табела 4. **Запослени радници**

	До 1908	1909-1918	1919-1928	1929-1938	Непознато	Укупно
Словенија	29.104	3.451	31.616	7.415	201	64.472
Хрватска и Славонија	25.992	10.821	49.047	16.072	320	86.180
Далмација	4.637	1.189	5.104	3.460	426	11.356
Босна и Херцеговина	15.361	4.713	10.322	3.721	752	31.158
Војводина (без Срема)	15.945	11.677	20.109	8.451	675	48.406
Србија (у гран. 1912)	21.540	7.527	25.662	7.803	296	55.025
Јужна Србија	416	270	3.030	1.892	8	3.724
Црна Гора	36	132	124	102	-	292
Укупно	97.086	39.773	145.014	48.016	2.978	300.613

Извор: *Статистика индустрије Краљевине Југославије*, 1941, стр. 73.

Slobodan Vuković
Institut of Social Sciences
Belgrade

S u m m a r y

”STRATEGY” OF FALSE PEACE IN THE HOUSE
(Economic Relations among the Regions in Kingdom of Yugoslavia 1919–1938)

Topic of the article are economic relations between regions in Kingdom of Yugoslavia in the first period of forming the united state. Research results, contrary to the common views in mostly propagand articles reveal that north-western regions of the country developed on the count of south –east part of the country. These parts gain this advantage in the first five years when serbia n political elite was busy with making of new united state and with harmonization of political and economic relations among its heterogen parts. Advancement of north-.west regions was assured through change of valute due to conjucture. Because of this Slovenia and Croatia gained in the first five years 3/5 of summ investments in the whole industry. At the same time central government passed high customs for industrial products paralel with export customs for agricultural products making thus price scissors favourable for transfer of income from agriculture to the industry of more developed regions.

Key words: economy, economic policy, regions, development, unity, Kingdom of Yugoslavia, Serbia, price scissors.